

Эшназаров Т.Ш.

Тошкент Молия институти “Молия” кафедраси
профессори, и.ф.д.

Мансуров М.

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти
“Менежмент” кафедраси ўқитувчиси

ДАВЛАТ ҒАЗНАЧИЛИГИНИНГ ЯГОНА ҒАЗНА ҲИСОБВАРАҒИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси ғазначилик тизими фаолият кўрсата бошлагандан буён ўтган вақт мобайнида давлат бюджети ижросини амалга ошириш Ўзбекистон ғазначилиги фаолиятининг асосий йўналишига айланиб, бюджет маблағларини янада сифатли ва самарали бошқариш учун давлат бюджети ғазна ҳисобварақлари операцияларини бошқариш жараёнларини ва тартиботларини доимий равишда ривожлантириш бўйича кўпгина амалий ишлар жорий қилинди.

Давлат бюджетининг касса ижроси келгуси йил учун бюджетни қабул қилишда мажбуриятларни ижро этишнинг муҳим механизми ҳисобланади. Бюджетнинг касса ижроси ҳақида сўзлаётимиз, шуни ёдда тутиш лозимки, уни амалга ошириш иккита молиявий жараённи ўз ичига олади: пул тушумлари ва ғазна ҳисобварағидан амалга ошириладиган харажатлар. Давлат бюджети ғазна ҳисобварағидаги операцияларни бошқариш жараёнларини ва тартиботларини ривожлантириш, шунингдек, ягона ғазна ҳисобварағи асосида иш юритиш Давлат ғазначилик фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишидир.

Ягона ғазна ҳисобварағи (ЯҒХ) Молия вазирлиги Ғазначилик томонидан бошқариладиган махсус банк ҳисобварағи бўлиб, ушбу ҳисобвараққа Давлат бюджети маблағлари (шу жумладан, давлат мақсадли жамғармалари маблағлари) ҳамда бюд-

жет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари киритилади¹.

ЯҒХ дан Давлат бюджетдаги маблағларда назарда тутилган ҳуқуқий ва жисмоний шахсларнинг харажатлари тўланади, шунингдек, давлат мақсадли жамғармаларининг харажатлари амалга оширилади. ЯҒХдан фойдаланиш шароитида ғазначилик органларининг фаолият кўрсатиши Давлат бюджети ижросининг сифат жиҳатдан янги ахборот технологияси ҳисобланиб, унда қуйидаги ҳолатлар: Давлат бюджети даромадларини ва харажатларини тўлаб беришни ЯҒХда марказлаштириш; турли даражадаги бюджетлар даромадларининг ҳисобини юритиш операцияларини бир варақда марказлаштириш; марказий ғазначилик даражасида Давлат бюджети харажатларини амалга ошириш; Давлат бюджетининг даромадлари ва хара-

¹ Давлат бюджетининг пул маблағларини режалаштириш ва бошқариш тартиби тўғрисида низом. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2010 йил, 24-25-сон.

жатлари бўйича операцияларни ҳар куни акс эттириш, шунингдек, давлат активлари ва мажбуриятлари ҳисобини юритиш муҳим ўрин тутди¹.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими барча даражаларининг бюджетлари кассанинг ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этишнинг ягоналиги тамойили асосида ижро этилади², у барча келиб тушувчи даромадлар ва тушумларнинг босқичма-босқич Ягона ғазна ҳисобварағига ўтказилишини, барча кўзда тутилган харажатларнинг Ягона ғазна ҳисобварағидан амалга оширилишини назарда тутди³.

ЯҒХ Ўзбекистон Республикасининг Марказий банкида очилади. Ғазначилик органларига бюджетларни ижро этиш билан бир қаторда бюджет ҳисобварақлари ва бюджет маблағларини бошқариш вазифаси юклатилади.

Давлат бюджетининг пул маблағларини бошқариш – бюджетдан маблағ олувчиларнинг харажатларини ўз вақтида амалга ошириш мақсадида республика ва ҳудудий ғазна ҳисобварақларидаги (ягона ғазна ҳисобварағидаги) ҳамда Молия вазирлиги Ғазначилиги валюта ҳисобварақларидаги (миллий ва хорижий валютадаги) пул маблағларини бошқаришдир⁴.

ЯҒХга автоматлаштирилган ахборот ва дастурий таъминотга асосланган мукамал давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини жорий этиш Марказий банк муассасалари, Ғазначилик ва солиқ ҳамда тўловларни йиғувчи маъмурий муассасаларни (солиқ, божхона ва бошқ.) реал вақт (онлайн) тартибида ягона ахборот маконида фаолиятини амалга оширилиши орқали ташкил этилади. Бу эса, ўз навбатида, Давлат бюджетининг касса (бюджет даромадлари ва харажатлари) ижросини банклардан тўлиқ Ғазначилик

органларига ўтказишни, давлат сектори ҳисобини ва бюджет таснифини халқаро андазаларга⁵ мувофиқ ҳолда юритишни тақозо этади.

Ўзбекистонда бугунги кунда Давлат бюджетининг ғазна ижросининг қуйидаги элементлари, яъни бюджетдан маблағлар олувчилар билан маҳсулот етказиб берувчилар ўртасидаги шартномаларни рўйхатга олиш ва уларнинг харажатлари тўланишининг назорати, республика ва ҳудудий ғазна ҳисобварақларидан харажатларни тўлаб бериш, бюджет муассасалари ва ташкилотларининг ғазначилик органларида очилган ҳисобварақларидаги молиявий жараёнларни амалга ошириш, ҳисобга олиш ва қисман халқаро андазаларга асосланган бюджет таснифи ва Давлат бюджетининг пул маблағларини режалаштириш ва бошқариш элементлари қўлланилмоқда. Шунингдек, электрон дастурлар орқали давлат харидлари кимовди савдоси ҳам йўлга қўйилган.

Ғазначиликнинг ЯҒХга ўтилиши ғазначилик технологияларини ривожлантириш борасидаги муҳим вазифалардан бирини ҳал этиш – давлат бюджетининг маблағлари билан операцияларни тезкор бошқариш тизимини жорий этиш, яъни ЯҒХ ликвидлигини марказлашган тарзда бошқариш имкониятини берди⁶.

ЯҒХ ликвидлигини муайян даврда давлат бюджетининг маблағлари ҳисобидан пул мажбуриятларини ўз вақтида тўлашни амалга ошириш қобилияти сифатида таърифлаш мумкин.

Ликвидлик мураккаб тушунча ҳисобланиб, уни бир кўрсаткич ёрдамида аниқлаб бўлмайди. Ўз навбатида, уни баҳолаш учун динамикада ўрганиладиган коэффицентлар тизимидан фойдаланиш лозим. Ушбу мақсадлар учун бир лаҳзали, жорий, узоқ муддатли ликвидликдан фойдаланиш таклиф этилади, чунки улар касса тушумлари ва чиқимларининг муддатлари билан боғлиқликдаги активлар билан бюджет мажбуриятлари ўртасидаги мувозанатлашганлик

¹ Т.Эшназаров. “Ғазначилик тизими муносабатлари”. – Т: “Фан”, 2008.

² Ўзбекистон Республикаси “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги қонунининг 3-моддаси.

³ Ўзбекистон Республикаси “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги қонунининг 4-моддаси.

⁴ Давлат бюджетининг пул маблағларини режалаштириш ва бошқариш тартиби тўғрисида Низом. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2010 йил, 24-25-сонлар.

⁵ Халқаро валюта фонди томонидан ишлаб чиқилган Давлат молияси статистикаси бўйича қўлланма, Халқаро бухгалтерлар федерацияси томонидан ишлаб чиқилган Давлат секторидан бухгалтерия ҳисобининг халқаро андазалари, ХВФ, 2001.

⁶ Дроздов О.И. Размещение бюджетных средств на банковских депозитах // “Бюджет”, 2009 г., № 2.

ни талаб қилувчи ликвидликнинг иқтисодий моҳиятига асосланган.

ЯҒХ да турган бюджет маблағлари суммасининг унинг ушбу муайян вақтда тўланиши лозим бўлган мажбуриятларига нисбати сифатида ҳисоблаб чиқиладиган бир лаҳзали ликвидлик кўрсаткичи давлат бюджетининг маълум даврдаги юқори ликвидли маблағларининг айти пайтда талаб этилиши мумкин бўлган мажбуриятларга нисбатан заҳирасини тавсифлайди.

Жорий ликвидлик кўрсаткичи ЯҒХда ҳисобга олинган бюджет тушумлари маблағлари бир ойлик умумий ҳажми суммасининг давлат бюджетининг маълум бир муддат мобайнида молияланиши лозим бўлган мажбуриятларининг пул эквивалентига нисбати сифатида ҳисоблаб чиқилади. Жорий ликвидлик кўрсаткичи маблағлар ЯҒХда яқин бир ой ичида қанчалик мувозанатлашганлигини, қисқа муддатли истиқбол учун касса тушумлари ва чиқимларининг таркиби ва ҳажми қанчалик оқилона режалаштирилганлигини кўрсатади.

Узоқ муддатли ликвидлик кўрсаткичи узоқ муддатларга (бир йилдан кўпга) режалаштириладиган бюджет тушумлари билан давлат бюджетининг тегишли прогноз қилинаётган оммавий-ҳуқуқий ва фуқаролик-ҳуқуқий харажат мажбуриятларини тўлаш имконияти ўртасидаги нисбатни акс эттиради.

Ушбу кўрсаткичлар тизимини динамикада ўрганиш энг муҳим халқ хўжалиги вазифасини ҳал этиш – барча бюджет мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ ижро этиш учун ЯҒХнинг ҳолатини таҳлил қилиш жараёнини янада тизимли тарзда амалга ошириш имконини беради.

Касса тушумлари ва чиқимларининг нисбатига қараб, ЯҒХнинг муайян вақтдаги тўлов қобилияти ҳолати пул маблағларининг етишмаслиги билан ҳам, унинг шартли ортиқча бюджет маблағлари билан тўлдириб турилиши билан ҳам тавсифланиши мумкин.

Пул маблағлари етишмаган ҳолларда вақтинчалик кассавий узилиш ҳолати юзага келиб, уни бартараф этиш учун, одатда жаҳон амалиётида молиявий институтлардан қарз ресурслар жалб этилади.

ЯҒХда шартли ортиқча пул маблағлари мавжуд бўлган тақдирда қисқа муддат-

ли истиқболда давлат бюджетига касса тушумларининг муддатлари ва ҳажмларидаги фарқлар, шунингдек, ушбу маблағлар ҳисобидан касса тўловларининг амалга оширилиши оқибатида вақтинча бўш турган пул маблағлари ҳосил бўлади.

Айти вақтда Ўзбекистон Республикаси "Давлат бюджети ғазна ижроси тўғрисида"ги қонунининг 14-моддасига биноан, Ғазначилик Марказий Банк муассасаларида давлат бюджет маблағларини депозитларга жойлаштирган ҳолда ЯҒХнинг ликвидлигини таъминлаш ва бошқариш имкониятига эга бўлиши мумкин. Бунинг учун ЯҒХ ликвидлигини бошқаришга нисбатан асосий ёндашувлар шакллантирилиб, уларга мувофиқ Давлат бюджет маблағларининг қолдиқларини жойлаштириш йўналишлари бўйича устувор йўналишлар белгиланади. Жумладан, ушбу маблағларнинг, биринчи навбатда, давлат бюджетининг қарз мажбуриятларини қисқартиришга йўналтирилиши, агар объектив ҳолатларга кўра бюджетнинг қарз мажбуриятларини қисқартириш имконияти ёки бунга зарурат бўлмаса, унинг қолган қисмини белгиланган мезонлар бўйича ва тегишли танлов асосида танлаб олинган кредит ташкилотлари билан депозит шартномаларини тузиш орқали ликвидли активларга йўналтирилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда вақтинча бўш турган бюджет маблағларининг банк депозитлари кўринишида республика молия бозорида жойлаштирилиши ҳисобига қўшимча даромадлар келиб тушади.

Айти пайтда, ЯҒХнинг шаклланишига ва унинг самарали фаолият кўрсатишига катта таъсир кўрсатувчи бир қатор муҳим омилларни ҳам кўрсатиб ўтиш лозим.

ЯҒХда ҳисобга олинган бюджет маблағларининг ички заҳираларини топиш ва сафарбар этиш, давлат бюджети ва бюджетдан ташқари фондлар даромадларини ҳисобга олиш ва жамлаш операцияларига, шу билан бир қаторда, биринчи навбатда, давлат сектори хўжалик субъектлари, кейинчалик хусусий хўжалик субъектларига ҳам ЯҒХ орқали хизмат кўрсатилишига босқичма-босқич ўтишни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ҳар куни амалга ошириладиган бюджет харажатлари операцияларини ниҳоясига етказишда Ғазначилик марказий ва ҳудудий органларининг ҳисобварақларини “нолга келтириш” жараёнини амалга ошириш ҳам ЯҒҲ маблағларини тўлдиришнинг муҳим заҳираси ҳисобланиб, унинг автоматлаштирилган ахборот дастурини амалиётга киргазиш ҳозирги кунда муҳим вазифа ҳисобланади. Бугунги кунда Ғазначиликнинг ЯҒҲ (рақами) очилмаган. Бу эса, ўз навбатида, Марказий Банк муассасалари томонидан маблағларнинг ўз вақтида давлат бюджетига келиб тушмаслигини юзага келтиради ва пул маблағларини тезкор самарали бошқариш имкониятини бермайди. Шунинг учун ҳам вилоятлар Марказий Банк ҳудудий муассасаларининг тегишли ҳисобварақларини автоматлаштирилган тарзда сальдоллаштириш тизимига ўтиш ва тўғридан тўғри ғазна ҳисобварағига ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Шунга ўхшаш тизимлар бир қатор хорижий мамлакатларда, хусусан, Германияда муваффақият билан қўлланилмоқда. Германия Федератив Республикасида у «CASH CONCENTRATIONS» деб номланади¹. Ўзбекистонда бундай технологиянинг жорий этилиши ЯҒҲ даги ҳар кунлик маблағлар қолдиқларини тўлдирган бўлар эди. Молия вазирлиги Ахборот ҳисоблаш марказидаги “Ахборотни қайта ишлаш корпоратив ахборот тизими” ҳозирча бундай имкониятни бермайди.

Давлат бюджетидан маблағ олувчи давлат сектори хўжалик субъектларининг бюджетдан ташқари маблағлари ва уларнинг вақтинчалик тасарруфида бўлган маблағларнинг ягона ғазна ҳисобварақларидаги қолдиқларни ҳар кунлик “кўтариш” технологиясининг жорий этилиши ЯҒҲнинг ресурс базасини компенсация асосида тўлдириш ишларининг яна бир йўналишига айланиши мумкин. Ушбу ҳисобварақлардан ҳар бирининг ЯҒҲ режимида фаолият кўрсатиши “касса узилишлари” даврларида ЯҒҲни мустақамлашни амалга ошириш имконини беради. Мазкур ҳолатда давлат бюджетининг мувозанатлашганлигини таъминлаш мақсадида фоизсиз қисқа муд-

датли қарзларнинг қўшимча заҳираси шакллантирилиши мумкин.

Бюджет маблағларининг айланувчанлигини ошириш ЯҒҲнинг фаолият кўрсатиш самарадорлигига таъсир этувчи муҳим элемент ҳисобланади. Ушбу жараёнда Марказий Банк ва ғазначилик ҳисоб-тўлов тизимининг ягона дастурлаштирилган ахборот маконида бўлиши муҳим роль ўйнайди. Унинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

1) Марказий Банк ва ғазначилик боғламида «электрон» тўловлар тизимини ривожлантириш. Бизнингча, Ўзбекистон ғазначилигини Марказий банк вилоятлараро ҳисоб-китобларининг анча прогрессив модели – банк электрон тўловлари тизимига ўтказиш муҳим ҳисобланади. Бу, бир томондан, вилоятлараро муддатли ҳисоб-китобларнинг юқори самарадорлигини ва ишончилигини, иккинчи томондан, ғазначилик маблағларининг айланишини тезлаштирган ҳолда давлат бюджети ҳисобидан тўловларни амалга ошириш тезкорлигининг ошишига олиб келади;

2) Ғазначилик ва бюджетдан маблағ олувчиларнинг ахборот алмашиш борасидаги ўзаро ҳамкорлигини такомиллаштириш. Мазкур жараённинг жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– Ғазначилик ва бюджетдан маблағ олувчиларнинг ўртасида ахборот алмашувининг “қоғозсиз” тизимини амалга оширишга имкон беради. Бу – бюджетдан маблағ олувчиларнинг бюджет маълумотларини тақдим этиш ва бир операция куни мобайнида Ғазначилик, бюджетдан маблағ олувчилар ҳамда учинчи шахсларнинг молиявий жараёнларини амалга оширишдир;

– шунингдек, бюджетдан маблағ олувчилар ўртасида “электрон ҳужжат айланиши” тизимини жорий этиш. Ушбу ишнинг энг муҳим жиҳатлари қуйидагилардан иборат: бюджет мажбуриятларини тўлаш ва тегишли кўчирмаларни олиш учун ҳужжатларни электрон рақамли имзодан фойдаланган ҳолда «электрон» алоқа тармоқлари орқали узатиш; бюджет кўрсаткичларини етказиш; бюджет маблағлари ҳисобидан тўловларга «электрон» рухсат этиш (“сканерланган нусхалар”, яъни дастлабки ҳужжатларнинг тегишли тўловни амалга ошириш учун асос бўлиб хиз-

¹ Дроздов О.И. Размещение бюджетных средств на банковских депозитах // “Бюджет”, 2009 г., № 2.

мат қилувчи сканерланган намуналари асо-сида); бюджет муассасалари томонидан корпоратив пластик карталар орқали нақд пул маблағларининг олиниши технологияларини ривожлантириш ва ҳ.к.¹

ЯҒҲ ликвидлигини фаол бошқариш технологияси ҳам такомиллаштирилишни талаб қилади. Давлат бюджети пул маблағларининг ҳаракатини ишончли, ўз вақтида ва тўлиқ кассавий прогноз қилиш ахборот дастурини жорий этиш ушбу жараённинг энг муҳим во-ситаси ҳисобланади.

ЯҒҲ ликвидлигини кассавий режалашти-риш ва моделлаштириш технологиясининг ахборот дастури мазкур жараённинг оптимал модели бўлиши мумкин.

Бизнингча, моделнинг самарали фаоли-ят кўрсатиши юқорида баён этилган тех-нологик ва ташкилий инновацияларнинг жорий этилиши билан биргаликда, бюд-жет пул маблағларининг ҳаракатини кас-савий режалаштиришнинг ишончилиги-

ни, ўз вақтидалигини ва тўлиқлигини сези-ларли даражада ошириш, бюджет касса иж-росининг транспарентлик даражасини ку-чайтириш имконини берган ҳолда, ЯҒҲнинг вақтинча бўш турган маблағларини жойлаш-тиришдан қўшимча фоиз даромадлари оли-шига кўмаклашади ва, пировардида, давлат бошқаруви секторида молиявий менежмент-нинг сифати ва самарадорлигини ошириш учун замин ҳозирлайди.

Давлат бюджети доирасида касса-нинг яхши бошқарилиши ликвидлик-ни бошқаришнинг банк тизимини яхшила-ши мумкин. Бу қарз бўйича менежерлар би-лан пул-кредит сиёсати учун масъул шахслар ўртасида тўлақонли мулоқотни йўлга қўйиш учун муҳимдир. Ғазначилик ўз омонатларида ёки ўзининг маблағ жалб қилиш фаолиятида кескин ўзгаришларни амалга оширган ҳолда банк тизимининг ликвидлиги бузилишининг имкониятини бермайди.

Адабиёт:

1. Акперов И.Г. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. – М.: “КноРус”, 2009.
2. Тишина Т.И. О механизме централизации средств на едином счете бюджета // “Финансы”, 2013 г., № 5,.
3. Дроздов О.И. Размещение бюджетных средств на банковских депозитах // “Бюд-жет”, 2009 г., № 2,.
4. Об утверждении Порядка управления операциями со средствами на едином счете федерального бюджета: приказ Федерального казначейства от 14.09.2009, № 210.
5. Прокофьев С. Е. Кассовое обслуживание расходной части федерального бюд-жета: состояние и перспективы. Официальный Интернет сайт. <http://www.roskazna.ru>.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги қонуни.
7. Эшназаров Т. “Ғазначилик тизими муносабатлари”. – Т.: “Фан”, 2008.
8. Давлат бюджетининг пул маблағларини режалаштириш ва бошқариш тартиби тўғрисида Низом. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2010 йил, 24-25-сон.
9. Халқаро валюта фонди томонидан ишлаб чиқилган Давлат молияси статистика-си бўйича қўлланма. Халқаро бухгалтерлар федерацияси томонидан ишлаб чиқилган Давлат секторида бухгалтерия ҳисобининг халқаро андазалари. ХВФ, 2001.

¹ Акперов И.Г. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. – М.: “КноРус”, 2009. 1